

e-Erika

Erityispedagogista tutkimusta ja koulutuksen arviointia

Teksti julkaistu e-Erikan numerossa 2/2020

<https://journals.helsinki.fi/e-erika>

Toimintakykyajattelu perusopetuksen ja toisen asteen välisessä tiedonsiirrossa

Vetovoimala-hankkeen tavoitteena on erityisen ja vaativan erityisen tuen asiakkaiden ammatilliseen koulutukseen ohjaamisen ja siirtymävaiheen palvelujen kehittäminen.

Tässä artikkelissa kuvaillaan lyhyesti Vetovoimala-hankkeen tuloksia toimintakykyä arvioivien työkalujen osalta perusopetuksen ja toisen asteen ammatillisen erityisopetuksen välisessä tiedonsiirrossa. Hankkeesta julkaistiin syksyllä 2020 kokoomateos "Vetovoima kasvaa yhteistyöllä: Vetovoimalan hyvät käytänteet ohjaukseen ja erityisen tuen tarpeen tunnistamiseen", jonka luku "Toimintakykyajattelu perusopetuksen ja toisen asteen välisessä tiedonsiirrossa" on tämän artikkelin pohjana.

Teksti Irene Rämä

Johdanto

Euroopan sosiaalirahaston rahoittaman kansallisen Vetovoimala-hankkeen yhtenä osana toteutettiin tutkimus, josta saatuja tuloksia esitellään tässä artikkelissa. Tutkimuksessa tarkasteltiin sitä, miten WHO:n luokitusperheeseen kuuluva Toimintakyvyn, toimintarajoitteiden ja terveyden kansainvälinen luokitus (ICF) (WHO, 2001; THL, 2013) soveltuu käytettäväksi koulu- ja oppilaitosympäristössä ja kuinka ICF-perustaisten toimintakykyarvio.fi - ja RUORI -työkalujen tuottamaa tietoa hakijan toimintakyvystä voidaan hyödyntää erityisen ja vaativan erityisen tuen tarpeen tunnistamisessa, opintopolun suunnittelussa, HOJKS- ja HOKS-laadinnassa ja erityisen tuen palvelujen kohdentamisessa.

Vetovoimala-hankkeen tutkimusosio toteutettiin 2018–2020, ja tutkimusyhteistyön osapuolet olivat Oppimis- ja ohjauskeskus Valteri, Ammattiopisto Luovi, Stadin ammatti- ja aikuisopisto sekä Helsingin yliopiston Koulutuksen arviointikeskus HEA.

Tutkimuksen toteuttaminen

Tutkimuskysymykset tarkennettiin opiskelijoiden tarvitseman tuen ja ohjauksen arviointiin, suunnitteluun ja järjestämiseen toisen asteen opinnoissa sekä siihen, miten tieto on vaikuttanut moniammatillisen kielen rakentumiseen ja oppilaan/opiskelijan osallisuuteen ja toimijuuteen. – Tutkimuksessa käytettiin mainittujen työkalujen ensimmäisiä versioita vuodelta 2017; työkaluja on sittemmin kehitetty edelleen.

Tutkimusaineisto käsittää kuuden Luovissa opiskelevan opiskelijan opintoihin liittyvät dokumentit mukaan lukien toimintakykytyökalujen avulla saadut yksityiskohtaiset kuvaukset toimintakyvystä sekä teemahaastattelut, joihin osallistuivat opiskelijan lisäksi myös hänen huoltajansa sekä Luovin opettaja/luokanvalvoja. Opiskelijoiden valintaan vaikutti se, että mukaan haluttiin tuen tarpeiltaan erityyppisiä, vaativaa erityistä tukea tarvitsevia opiskelijoita, TELMA- tai VALMA-opinnoissa olevia, tutkintoa tai sen osaa suorittavia sekä opiskelijoita, joiden tuen tarpeet painottuisivat toimintakyvyn eri osa-alueille. Opiskelijan diagnoosi ei ollut valintakriteeri. Opiskelijoiden toimintakyky vaihteli erittäin paljon, ja siihen vaikuttivat eri opiskelijoilla hyvin erilaiset asiat. Opiskelijoista viisi oli suorittanut perusopetuksen Valteri-kouluissa ja yksi omassa lähikoulussaan. Osallistujilta hankittiin asianmukaiset tutkimusluvut aineiston käyttämiseksi ja heille kerrottiin tutkimuksen tekemiseen liittyvistä eettisistä ohjeista.

Haastattelukysymykset kohdentuivat opiskelijan toimintakyvyn eri puoliin: opiskelijan vahvuudet ja haasteet, tuen ja ohjauksen tarve (mm. apuvälineiden tarve), opiskeleminen ja opintojen suunnittelu, arjen päivittäiset toimet, sosiaaliset taidot ja vuorovaikutus jne. Haastatteluissa luodattiin myös tiedonkulkua ja yhteistyötä eri toimijoiden välillä sekä haastateltavien käsityksiä opiskelijan tulevaisuudesta.

Toimintakykytiedon hyödyntäminen

Toimintakykyä kuvailevan kokonais-

valtaisen tiedon kerääminen ja sen siirtyminen koulutusasteelta toiselle näyttäytyy tutkimuksemme mukaan tarpeelliselta, koska näin on mahdollista kartoittaa oppilaan/opiskelijan vahvuuksia ja haasteita ja siten laajentaa käsitystä hänen toimintaedellytyksistään ja tuen tarpeistaan jatko-opintojen suunnittelemisessa ja sopivaan koulutusvaihtoehtoon ohjautumisessa. Tutkimuksen kohteena olevat toimintakykyä arvioivat työkalut toimintakykyarvio.fi ja RUORI mahdollistavat yleisesti ottaen monipuolisen ja moninaisen tiedonkeruun opiskelijan toimintakyvystä. Toimintakyvyn eri puolien painottuminen toimintaympäristön mukaan on mahdollista saada näkyviin vertailemalla näiden työkalujen avulla saatavaa toimintakykytietoa. Perusopetuksen aikana tehtävän toimintakykykuvauksen ja ammatillisessa oppilaitoksessa tehtävän vastaavan arvion yhdenmukaisuus/eroavuudet voivat antaa viitteitä paitsi toimintaympäristöön kohdistuvista vaateista toisaalta myös yksilön luontaiseen kehitykseen kuuluvista prosesseista.

Haastateltavien kuvaukset opiskelijan toimintakyvystä toisella asteella

Haastatteluissa kukin opiskelija, hänen huoltajansa ja opettajansa kuvaili omasta näkökulmastaan opiskelijan toimintakykyä toisen asteen opinnoissa. Huoltajien kuvauksissa toimintakykyyn liittyvä puhe kohdentui useimmiten arjen päivittäisiin taitoihin, asumiseen, haasteisiin sekä tarvittavaan tukeen ja ohjaukseen. Oman lapsen pärjääminen ja koulunkäynnin sujuminen

2 / 78

Vahvuuteni

Tykkään kuviksesta

Seuraava kysymys

Esimerkki Oppimis- ja ohjauskeskus Valterissa kehitetyn toimintakykyarvio.fi-palvelun lomakkeesta (palvelusta lisää osoitteessa <https://toimintakykyarvio.fi/>)

askarruttivat useimpia. Huoltajat kertoivat toki myös nuorensa vahvuuksista mutta yleisesti ottaen puhe oli huolivoittoista ja toimintakyvyn haasteisiin kohdistuvaa. Opettajien kuvauksissa opiskelijoista esiintyi enemmän vaihtelua, joka osin juontaa opiskelijoiden tarpeista mutta myös opettajien näkemyksistä suhteessa opiskeluun ja opetukseen yleensä. Opettajan ammatillisella taustalla ei näin suppeassa osallistujajoukossa näyttänyt olevan merkitystä toimintakyvyn kuvaamisen kannalta.

Opiskelijoiden kuvaukset omasta toimintakyvystään olivat opettajien ja huoltajien kuvauksia niukempia ja usein konkreettisempia, arkeen ja tilanteeseen sidottuja. Käsitys itsestä ja omasta toimintakyvystä oli yleensä myönteinen, vaikka joskus myös ilmeisen epärealistinen verrattuna opetta-

jien ja huoltajien näkemyksiin.

Opiskelijan toimintakyky yksilöllisestä näkökulmasta

Opiskelijan yksilölliset tuen ja ohjauksen tarpeet ovat keskeisessä roolissa haarukoitaessa hänelle sopivia opiskelupaikkoja ja opintoalaa opiskelijan omien mielenkiinnon kohteiden ja taitumusten ohella. Hankkeessa huomattiin, että opiskelijan kognitiivisen toimintakyvyn perusteella ei kuitenkaan voida johtaa opiskelijan opinnoissaan tarvitsemaa toimintakykyä. Opintoihin vaadittava toimintakyky voi opiskelijan kognitiivisista vahvuuksista huolimatta heikentyä muun muassa opiskelijan toiminnansuunnitteluun, fyysiseen terveydentilaan, psyykkiseen epävakauteen, vuorovaikutustaitoihin, apuvälineiden saatavuuteen tai tarvittavaan tukeen liittyvien seikkojen vaikutuksesta, joihin opiskelijalla

Osaan asettaa itselleni realistisia tavoitteita.

☒	0 Suoriudun itsenäisesti	☐ Lisätietoja kysymykseen
☐	1 Tarvitsen vain vähän tukea	
☐	2 Tarvitsen kohtalaisen paljon tukea	
☐	3 Tarvitsen paljon tukea	
☐	4 En kykene tähän	
☐	X En osaa/halua vastata	

Esimerkki Oppimis- ja ohjauskeskus Valterissa kehitetyn toimintakykyarvio.fi-palvelun lomakkeesta (palvelusta lisää osoitteessa <https://toimintakykyarvio.fi/>)

itsellä ei aina ole vaikuttamisen mahdollisuutta tai kykyjä. Toisaalta opiskelijalla diagnosoitu oireilu ei opinnoissa aina näy opiskeluun vaikuttavana toimintakyvyn haasteena, koska haasteeksi saattaakin nousta seikka, joka liittyy esimerkiksi toimintaympäristöön tai varsinaisen diagnoosin ulkopuolella olevaan muuhun terveydelliseen haasteeseen. Opiskelijan käyttäytyminen ja luonteenomainen reagoititapa vaikuttavat myös käsitykseen toimintakyvystä: opiskelijalle luonteenomainen rauhallisuus ja myönteinen suhtautuminen ohjaukseen voivat myös peittää haasteita, mikä voi vaikuttaa opiskelijan toimintakyvyn pidemmälläkin aikavälillä riittävän tuen jäädessä mahdollisesti saamatta.

Opiskelijan toimintakyky ammatillisten opintojen näkökulmasta

Ammatillisissa opinnoissa edellytettävä toimintakyky, osaaminen ja taidot

ovat erilaisia verrattuna perusopintoihin: esimerkiksi itsenäisen toiminnan aste ryhmätyöskentelyssä tai työelämässä oppimisen jaksoilla poikkeaa perusopetuksen puolella harjoiteltavasta yhteistyöstä toisten kanssa. Samoin ammattiopintojen sisällölliset osaamisvaatimukset ja -tavoitteet asettavat omia reunaehtojaan toimintakyvylle: Perusopetuksessa vahvuuksina pidetyt ominaisuudet eivät tutkimuksemme mukaan aina kuitenkaan riittäneet vahvuuksiksi asti ammatillisessa koulutuksessa. Vahvuudet saattoivat perusopetuksen puolella näyttäytyä vahvuuksina, jotka toteutuivat vasta runsaalla tuella ja ohjauksella. Tällöin nämä vahvuuksina pidetyt asiat saattoivatkin kääntyä ammatillisessa oppilaitoksessa haasteiksi, jos tukea ei ole tarjolla riittävästi.

Korostuneella vahvuusajattelulla saattaa olla myös opiskelijan itsenäisyyttä heikentävä vaikutus, jos ylimitoitettut (epärealistiset) käsitykset opiskelijan

toimintakyvystä ja osaamistasosta vi-
nouttavat suhdetta opintoihin ja tule-
vaisuudensuunnitelmiin. Aidon osallisuuden ja toimijuuden voi olettaa edellyttävän realistista minäkäsitystä, joka puolestaan mahdollistaa oman itsen ja yhteisön välisen toimivan vuoro-vaikutuksen.

Haastatteluissa tukeen ja ohjaukseen liittyvien seikkojen laadulliset ja määrälliset muutokset ammattiopinnoissa askarruttivat erityisesti huoltajia, mikä heijastanee heidän käsityksiään sopivasta ja riittävästä määrästä tukea: käsitykset ovat kuitenkin peräisin perusopetuksen ajan tuesta. Perusopetuksen tukijärjestelmä rakentuu organisatorisesti kuitenkin eri tavalla kuin ammattiopinnoissa samoin kuin tavoitteetkin eri koulutusmuodoissa muovautuvat eri lähtökohdista. Perusopintojen ja ammatillisen erityisopetuksen sujuva linkittyminen ja etenkin toimivan tiedonsiirron varmentaminen edellyttävät ammatillisen koulutuksen yleisten vaatimusten tuntemista jo perusopetuksen puolella ja toisaalta myös ammatillisen puolella käsitystä perusopetuksen tavoitteista ja tukijärjestelmästä. Jatko-opintojen suunnittelemisessa on huomioitava paitsi oppilaan/opiskelijan kokonaisvaltainen toimintakyky myös ammatillisten opintojen vaatimukset, siellä tarvittava tuki ja ohjaus, asumisratkaisut ja tukiverkoston rakentuminen.

Huoltajien käsitykset opiskelijan toimintakyvystä

Perusopetuksessa saadun tuen määrä lienee myös heijastunut huoltajien näkemyksiin siitä, kuinka paljon ja min-

kälaista tukea he olettivat opiskelijan saavan tai tarvitsevan ammatillisessa oppilaitoksessa. Tässä yhteydessä on kuitenkin hyvä korostaa sitä, mikä huoltajilla saattaa toisinaan jäädä epäselväksi: tuen määrän (tietoinen) vähentäminen voi myös olla edellytys pidemmän aikavälin tavoitteiden saavuttamiseksi esimerkiksi aktiivisen osallisuuden ja toimijuuden tukemisessa. Opiskelijoiden lähestyminen täysi-ikäisyyttä asettaa myös kotiin päin välitettävälle tiedolle omia reunaehtojaan, minkä ymmärtäminen tai hyväksyminen ei ehkä aina ole huoltajille selvää. Täysi-ikäisyys tuo mukanaan perusoi-keuksia, joiden ohittaminen edellyttää edunvalvonnassa todella vahvoja perusteluja tai jotka eivät ole ohitettavissa.

Yhteenveto

Toimintakyky edellyttää vaativaa erityistä tukea tarvitsevilta opiskelijoilta eri ympäristöissä erilaisia valmiuksia ja toisaalta myös tilanteeseen sopivia tukitoimia. Kokonaisvaltaisen näkemys tarpeellisuus todentuikin selvästi tässä tutkimuksessa: Esimerkiksi ei riitä, että opiskelija osaa 'teknisesti' syödä (ts. viedä ruokaa suuhunsa), hänen on myös syötävä (toiminnanohjaus, motivaatio). Samoin, vaikka peruslaskutoimitukset ovat hallussa, ei siitä ole hyötyä, jos rahoja ei tunnista eikä laskutaitoa kykene hyödyntämään.

Kattavaan biopsykososiaaliseen toimintakykyajatteluun perustuvat kokonaisvaltaiset arvioinnit oppilaan tai opiskelijan tilanteesta voivat tuoda lisäarvoa vain, jos ne on laadittu siten, että oppilaan tai opiskelijan toimintakyvystä, ympäristöstä, tuen tarpeesta ja ver-

kostoista saadaan riittävästi tietoa. Verkostoon tulee kuulua kaikkien niiden henkilöiden, joiden toimilla on vaikutusta oppilaan tai opiskelijan elämään, mikä merkitsee toisaalta sitä, että toimijat vaihtuvat eri elämäntilanteissa. Kerätyn tiedon tulee siten liikkua sujuvasti ja olla kaikkien verkostoon kuuluvien saatavilla kuitenkin tietosuojaan liittyvät kysymykset huomioiden. Toimintakykytietoa tulee myös päivittää soveltuvin osin aina tarvittaessa. Toimintakykykuvauksissa esitettyjen toimijakohtaisten näkemysten avaaminen muille toimijoille on olennaista, jotta eri toimijat voisivat laajentaa ja värittää omaa näkemystään myös muiden toimijoiden katsantokannoilla. Tämä olisi sitä tärkeämpää, mitä läheisemmin verkostossa työskennellään. Esimerkiksi opettajan ymmärrys ohjaajan työstä oppilaan kokonaisvaltaisessa tukemisessa ja oman pedagogisen toiminnan mahdollistamisessa voisi kiinteyttää yhteistyötä, kohdentaa voimavaroja tarkoituksenmukaisemmin, kehittää yhteisön toimintaa yhdessä luoduilla uusilla oivalluksilla, mikä kaikki tukisi oppilaan tai opiskelijan edun toteutumista. Toimintakykytyökalut voisivat siten olla tällaisia yhteisen mutta abstraktin toimintakykyajattelun ja ohjauksen välineitä, joilla tuotetaan lisää jaettavaa ymmärrystä käytännön toimintaan.

Yhteenvetona voidaan todeta, että tutkimuksen tulokset viittaavat siihen, että toimintakykytyökalujen kokonaisvaltaisella hyödyntämisellä on mahdollista laajentaa opiskelijan toimintaky-

vystä saatavaa systemaattista kuvausta, ja tämä kuvaus on tietysin reunaehdoin käyttökelpoinen nivelvaiheen tiedon siirrosta, opintojen suunnittelussa ja tuen tarpeen arvioinnissa. Toimintakyvyn arvioiminen ICF-perustaisilla työkaluilla antaa luonteensa mukaisesti kuvan vain tiettyyn hetkeen sidotusta toimintakyvystä, mikä on hyvä pitää mielessä. Työkaluja on kuitenkin mahdollista käyttää missä tahansa vaiheessa opintoja, mikäli tulee tarvetta arvioida uudelleen toimintakykyä: näitä toimintakyvyn kuvauspisteitä voi siten olla useampiakin. Olennaista on kuitenkin varmistaa opiskelijan toimintakykyä koskevan tiedon siirtyminen paitsi järjestelmätasolla perusopetuksesta ammatilliseen koulutukseen myös oppilaan/opiskelijan koko verkoston käyttöön niiltä osin kuin se on tarpeellista. Toimintakykyajattelun lisäksi tarvitaan verkostoajattelua, jossa tiedon siirtyminen ja hyödyntäminen on yksittäisistä, nimetyistä toimijoista riippumatonta. Toimintakykytiedon tulee olla verkoston ominaisuus, ei yksittäisten toimijoiden omaamaa. Verkostoajattelulla on mahdollista loiventaa moniammatillisessa yhteistyössä näkemyksellistä yksipuolisuutta tai vain omaan ammatilliseen osaamiseen keskittyvää toimijuutta. Verkostoajattelu edellyttää siten selkeää asenteellista muutosta suhtautumisessa yhteistyöhön. Verkostoajattelun päätavoite on mahdollistaa oppilaan/opiskelijan kokonaisvaltaisen potentiaalinsa kehittyminen ja hänen tulevaisuutensa rakentaminen vahvalle pohjalle.

Vetovoimala-hankkeen selvitys on luettavissa osoitteessa

<https://www.vetovoimala.fi/>

Lähteitä:

Alatalo, H. (toim.) (2020). *Vetovoima kasvaa yhteistyöllä: Vetovoimalan hyvät käytänteet ohjauksen ja erityisen tuen tarpeen tunnistamiseen*. Oppimis- ja ohjauskeskus Valteri, Ammattiopisto Luovi ja Stadin ammatti- ja aikuisopisto. Saatavilla osoitteessa <https://www.vetovoimala.fi/>

THL (Terveysten ja hyvinvoinnin laitos). (2013) *ICF – Toimintakyvyn, toimintarajoitteiden ja terveyden kansainvälinen luokitus*, 6. painos. Verkko-versio. (Ilmestyi alun perin Stakesin julkaisemana 2001.) Helsinki: THL. Saatavilla osoitteessa <https://www.julkari.fi/handle/10024/77744>

WHO (World Health Organization). (2001) *International Classification of Functioning, Disability and Health, ICF*. Geneva: WHO. Saatavilla osoitteessa <https://www.who.int/classifications/icf/en/>

Kirjoittaja

Irene Rämä

KT, tutkijatohtori

Helsingin yliopiston Koulutuksen arviointikeskus HEA

[irene.rama\(at\)helsinki.fi](mailto:irene.rama(at)helsinki.fi)